

“Freds, ocells, volcans, i capellans”; crònica dels ocells menorquins a la primera meitat del XIX

Xavier FERRER

IRBIO (U.B.) i Departament de Biologia Animal (Universitat de Barcelona), c/Diagonal 643, Barcelona 08028. xferrer@ub.edu

Resum

El prevere Josep Sanxo i Sanxo (1776-1847), va escriure dos manuscrits inèdits (castellà i català) sobre la Història Natural de Menorca recollint citacions concretes d'ocells des de 1780 fins 1846. L'article treballa sobre les citacions que especifiquen la cronologia en especial les hivernals i les relaciona amb el clima i/o les explosions volcàniques eruptives amb un VEI de 5,6, o 7. Els anys que Sanxo descriu com a molt freds a Menorca foren: 1783, 1817, 1818, 1826, i 1830. Els anys d'erupcions volcàniques explosives amb canvis climatològics a la terra que han manifestat presència de citacions d'ocells hivernals a Menorca han estat: 1783, 1815-1818, i 1822. Algunes de les espècies d'ocells interessants presents a l'hivern que s'han pogut identificar per les descripcions de Sanxo són: *Otis tarda*, *Egretta tricolor*, *Corvus monedula soemmerringii*, *Phalacrocorax carbo maroccanus* / *P.c. lucidus*, *Aix galericulata*, *Emberiza rustica*, *Porphyrio porphyrio*, *Clangula hyemalis*, *Numenius arquata*, *Cignus sp.*, *Anas penelope*, *Mergus sp.*, *Sula bassana*, *Fratrercula arctica*, *Loxia sp.*, *Turdus torquatus* i *Carduelis spinus*.

Introducció

La meua aportació al volum homenatge a en Joan Oliver tracta de l'obra ornitològica d'un personatge menorquí del XIX sobre el qual vaig estar treballant com expert en ornitologia en un treball pluridisciplinari que des de la primera reunió formal el gener de 2008 fins a la seva mort el gener de 2013 va impulsar i coordinar el qui fou director de l'IME en Josep Miquel Vidal Hernández (1939-2013). Es tracta de alguns comentaris i elaboracions sobre la obra de Josep Sanxo i Sanxo (Maó, 1776-1847), prevere beneficiat de la parròquia de Santa Maria de Maó (Menorca), escriptor i historiador. En concret, dels dos manuscrits, un en català (Sanxo c 1822) existent en una biblioteca particular menorquina, i un altre en castellà (Sanxo c 1845) ubicat a la biblioteca del seminari de Ciutadella (Menorca). Tots dos manuscrits tracten de la zoologia i geologia de Menorca entre aproximadament 1780 fins 1845 i ja s'han publicat dos treballs relatius a la vessant naturalista del prevere; (Camarasa 2014) que comenta els manuscrits i les seves fonts, i (Ferrer i Muntaner 2014) que tracten els aspectes ornitològics dels manuscrits. En el present article treballaré l'apartat ornitològic en especial la presència de citacions concretes d'ocells els hiverns molt freds, seleccionant textos de Sanxo amb respecte curós de la seva grafia original.

En Josep Sanxo i Sanxo i la seva obra ornitològica

En Josep Sanxo no fou un naturalista de camp ni de gabinet. Tampoc fou científic i pels seus escrits no sembla que tingués coneixements propis sobre ocells. El prevere va ser simplement un coneador de l'escriptura sobre la vessant ornitològica menorquina, i un excel·lent cronista que procurà descriure amb rigor, objectivitat i detall els exemplars d'ocells, situant-los en l'espai i el

temps. Per això el material realment vàlid de l'obra ornitològica de Sanxo són les citacions i les observacions concretes, material escàs en el XIX on la major part dels nostres autors fan moltes generalitzacions i poques cròniques. Un exemple curiós de cronista és aportat a la secció que tracta del corb (*Corvus corax*), on diu: *Se ha observat que en cert tems del any com es en lo Estiu, a falcats se van desde las peñas de Alayor tot dret a la tramuntana, o, Gregal travasant el mar fins a perdua de vista, y tornan en la tarda a retirarse en lo matex puesto. En que part van? a que fi fan este pasetx aereo? No está averiguat*. Curiosament aquesta espècie, 160 anys després (en el 1979), seguia mantenint a Menorca incògnites de altres trànsits més o menys habituals. Així Muntaner i Congost (1979) escriuen: *“No hemos podido comprobar la existencia de un tránsito de cuervos entre Mallorca y Menorca; de ello nos informó, recientemente, P. Prats”*¹. De totes les matèries naturalistes tractades, en Sanxo treballà més extensament els peixos i els ocells. La matèria ornitològica és rica en citacions; 95 cites on s'indica l'any i/o la localitat a l'illa; vegeu la taula 1 que recull solament les citacions amb any. Aquestes citacions, a més de la estricta informació avifaunística, aporten llum sobre els sectors geogràfics els anys que Sanxo va treballar els manuscrits, o quins anys van ser més rics en citacions, aspecte aquest que aquí examinem. La meua hipòtesi de treball és que els anys on Sanxo consigna espècies residents o estivals comuns com l'oronella són indicadors de anys de treball de continguts ornitològics, dit altrament indiquen esforç de mostreig de Sanxo. En canvi quan

¹ Cal fer notar que Mallorca és a ponent o xaloc d'Alaior, de manera que el comentari de Sanxo seria un error... o es referiria a França! (Nota de l'Editor)

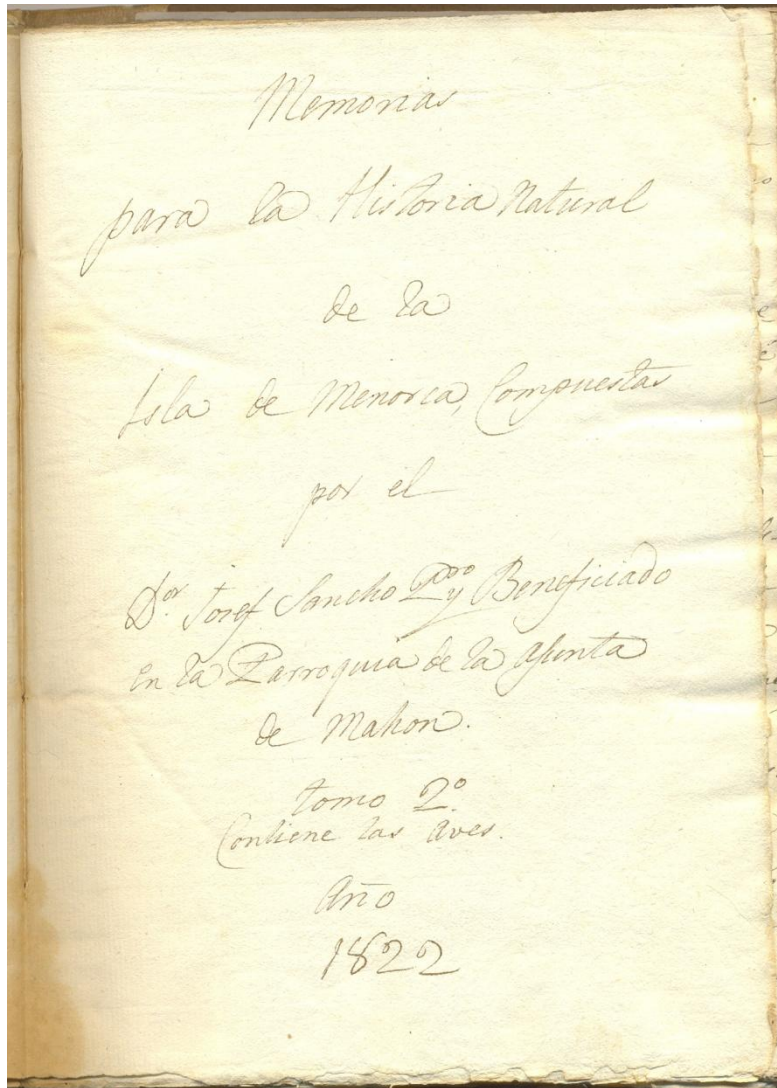

Fig. 1. Portada del manuscrit en castellà (Sanxo 1845) guardat a la biblioteca del seminari de Ciutadella (Menorca).

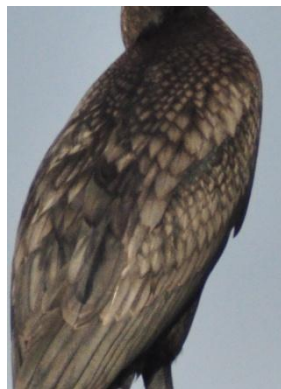

Fig. 2. En Josep Sanxo i Sanxo un bon cronista, descrigué el plumatge del corb marí gros com “Demunt era negra fet ab ganxo”. Foto Xavier Ferrer.

consigna espècies hivernals, la major part són indicadors de anys rigorosos a Europa i/o Iberia, origen de les fugues de saó que han arribat a Menorca. Per tant les citacions hivernals no són tant indicadors de treball ornitològic de Sanxo com de

nomadismes dels ocells ja que les espècies rares són recordades molt més per la gent (els informadors del prevere) i per tant en Sanxo podia recollir dades avifaunístiques de hiverns durs en altres anys posteriors com per exemple el 1783 (el prevere

tenia solament 7 anys), o el 1830. En efecte, el gener de 1817 va ser fred a Europa però no tant com el 1830 i en canvi el 1817 presenta moltes més citacions d'ocells que el molt més fred 1830. La meua idea és que el 1817 i 1818 principalment però potser el període del 1816 al 1820 va ser el de major intensitat de Sanxo escrivint la seva història natural (o potser solament els capítols d'ornitologia). Així podem dir en base a les meves hipòtesis anteriors, que el prevere treballà el text dels ocells majoritàriament del 1813 fins al 1831 mentre la resta d'anys que recull són anotacions puntuals. El manuscrit en català, s'assumeix escrit el 1814 però amb citacions concretes que arriben fins 1822 que, simptomàticament, és l'any que Sanxo anota a la portada del segon volum, el corresponent als ocells del manuscrit castellà. El manuscrit en català fou el quadern d'anotacions una mica treballat de Sanxo, i l'esborrany fins a 1822 de la versió castellana. Vist el text amb una perspectiva de més de 150 anys la versió catalana tot i el seu desordre i la menor extensió, des del punt de vista científic apareix més interessant i de millor lectura que la castellana.

Les espècies d'ocells a Menorca i els freds hivernals en el S. XIX

Les contrades mediterrànies temperades, com l'illa de Menorca, són àrea de pas i hivernada per a molts ocells. També és habitual que els anys amb maltempsades a Europa, aterrin exemplars d'espècies "rars" d'hivernada centreeuropea que les sobtades fredorades empenyen cap el sud en les fugues de saó. Aquesta és una situació habitual a ses illes. De tota manera hi ha espècies que fluctuen de forma important amb anys molt abundants i altres molt escassos, fet que ja constata en Sanxo amb el llunet o lluer (*Carduelis spinus*) en la actualitat habitual a Menorca com hivernant i migrant. Diu en Sanxo: *Lugro Este armós animalito apartany al genero de los Serins (...) Es de pasatxa en Menorca y no era conegut (...) Se han vist bestants este any, y posats dins gabia se mantenen de lo matex que menje el Canari.* En la versió castellana indica: *Viene este animalito en la Isla en el Invierno, y se va en la primavera, habita por todas partes, que algunos años se ven muchos*

	1780	1783	1802	1807	1813	1816	1817	1818	1819	1820	1822	1824	1825
Cites Hiv.	0	2	1	1	0	1	15	4	0	1	2	0	0
Total Cites	1	2	2	1	1	2	19	7	2	4	6	1	1

	1826	1827	1828	1829	1830	1831	1838	1841	1842	1843	1845	1846
Cites Hiv.	1	0	1	0	6	0	1	1	1	1	1	1
Total Cites	1	1	4	1	6	2	1	1	1	2	1	1

Taula 1. Nombre anual de citacions d'ocells a Menorca a l'hivern i en total extret dels manuscrits castellà i català de la Història Natural de Menorca de Josep Sanxo i Sanxo.

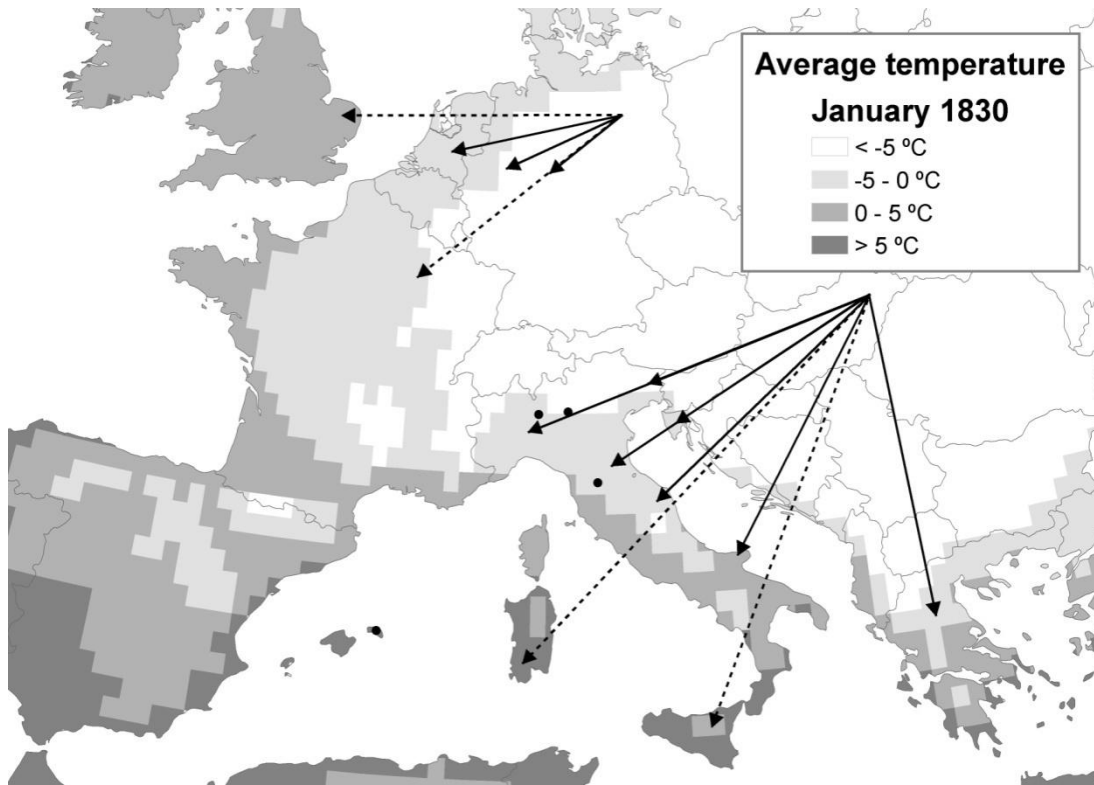

Fig. 3. Mapa d'Europa amb el promig de temperatures en el mes de gener de 1830 i amb les direccions de migració hivernal dels piocs (*Otis tarda*) procedents d'Alemanya oriental i Hongria. Les línies de punts corresponen a observacions accidentals registrades a distàncies extremes, i els punts a les citacions de l'hivern de 1830 a Itàlia i de Sanxo a Menorca. Extret de Martínez *et al.* (2013).

El segle XIX a Europa fou el més fred de la segona meitat del mil·lenni, coincidint amb el període final de la “Petita Edat del Gel”. En relació a aquesta severitat dels hiverns són habituals en aquest segle els moviments dispersius de molts ocells. Un d'ells consistí en la aparició raríssima del pioc (*Otis tarda*) l'ocell volador més pesant del món (Martínez *et al.* 2013). Les poblacions centreeuropees d'aquesta espècie, efectuen moviments facultatius de diversa volada associats als hiverns molt rigorosos i amb abundants nevades. El prevere Sanxo descriu la presència ocasional de dos piocs en dos hiverns especialment durs. En concret el desembre de 1807 es capturà una femella adulta o un mascle jove, i al gener de 1830 caçaren un altre pioc. Aquest gener fou particularment rigorós en el centre i est d'Europa. Diversos factors com el mapa presentat a la figura 3 suporten la idea que els exemplars caçats a Menorca probablement no procedien de poblacions ibèriques sinó centreeuropees (Martínez *et al.* 2013). Les cites de Sanxo han estat les úniques d'aquesta espècie a Balears en temps històrics per tal com al centre d'Europa les poblacions han patit una regressió molt acusada i fins i tot s'han extingit en alguns països. El cas del pioc ha estat paradigmàtic en la relació entre citacions ornitològiques concretes de Sanxo i els hiverns freds, que serveixen també com a testimonis de les fredorades de la primera meitat del XIX a casa nostra.

Entre la versió castellana i la catalana, en Josep Sanxo i Sanxo esmenta cinc anys com a molt freds: 1783, 1817, 1818, 1826, i 1830; els quals majoritàriament en els mesos de gener i febrer però alguns com per exemple el 1817, també constata freds al novembre i/o desembre. Diu Sanxo: *En lo terrible hivern de 1783 alguns dels animals mes raras, comparegeran en Menorca. La falta de curiosidad de aquell tems sobre este particular, impedex poder donar una releció exacta de este animal [un ànec bec de serra] pero en general se reperá este particularidad de son bec, qui era fet a modo de una serra*. En altre lloc parla de “1783, año tan extraordinario, frio, y tempestuoso”. Amb referència a 1817, “*Invierno riguroso*” sensu Sanxo, el prevere recull força citacions (taula 1) algunes de les quals es recullen en l'apartat de més avall relatiu a les erupcions volcàniques. Sobre la curlera reial (*Numenius arquata*) en la actualitat un hivernant i migrant rar a Menorca, en Sanxo l'anomenà *Sabellí de pás* i diu d'ell: *Este raro animal viene pocas veces en el Invierno riguroso habitar la Isla, de manera que no tengo noticia mas que de uno muerto en 1817, lo que prueba cuan pocas serán los que viene aqui a Invernar*. Els ocells aquàtics conformen un grup amb força citacions hivernals, així l'ànec siulaire (*Anas penelope*) avui un hivernant i migrant moderat, l'anomena Sanxo *Anada ab el Cap negra*, comentant: *Es muy conocida, pero rara. En 1817 se*

cazó una con la cabeza roxo-vermejo con los pechos blancos, las alas, y cuello eran de color pardo-verde con el pico algo azul.

A finals del 1817 cita Sanxo de forma clara al gall faver (*Porphyrio porphyrio*) del qual hi ha poques referències concretes sobre la seva presència a Balears en el XIX. En Sanxo l'anomena *Polla soltana o gall de bova*: *Este raro animal, qui supos rares vegadas comparex en la isla, es veu en 1817 Desem. (...) te com las pollas de agua la pell vermella sobre el cap, el bec pla lateralment puntagut y vermehenc en la basa. Los peus vermells ab los dits molt llarchs. El demunt es de color vert lluent fort, las plomas de la coua blavas foscas, el derera del coll, el cap, y la part inferior de un violat purpre lluent, dexansé veurer la gargamella, el devant del coll, y galtas de un blau violat. Este animal comparex en los hiverns, y se estaciona en los prats aiguosos, y altres paratxas de agua dolsa. El que es veu en dit any era de la grosaria de un capó gros.*

Sovint els hiverns durs aproximen a la costa alguns ocells marins de vida pelàgica com el cas de la captura el març de 1817 de un cadafet (*Fratercula arctica*). En Sanxo parla de *Caduf* o de *Bec de Axa*: *He donat tal nom a este raro, e, inconegut animal, per no haver tengut de propi, y despues de haver be observat totas las suas parts (...). Este animal*

fonch pres en 1817 per alguns pescadors, y qui lo encontraren enbulicat entra las xerxas del seu bolix. Se creu que anava a atrapar los pexos que estavan entra lo bolix. Es estat tant raro esta animal per los Menorquins, que ni han sabut que animal era, ni han tengut noticia de haver vist altre semblant.

El 1818 es també un any amb força citacions hivernals fruit dels freds (taula 1). L'exemple més palès és el relatiu a la presència de un cigne, ja que la aparició d'aquests ocells a Balears i litoral mediterrani ibèric indica onades de fred a centre i/o nord Europa. Diu en Sanxo respecte al que ell anomena *Cisne o Cinge*, capturat el novembre de 1818: *"No se tiene noticia de haver visto jamás en la Isla esta especie de Ave (...) Su compañero el macho fue muerto en la Albufera, y se lo comió el Consul Americano, y de sus plumas hicieron una almohada por su señora"*.

Un altre any fred a Menorca fou el 1826: *"No es pues de admirar, que no veyamos de estos animales [alguna espècie de trencapinyons (*Loxia*)] sino rara vez es, ni que el que se mató, fuese en un año [1826] de los mas frios de que se tiene memoria"* Un tema interessant és el relatiu a l'hivern 1829-1830 que disposa del submàxim de cites a la figura 4, amb 6 citacions hivernals.

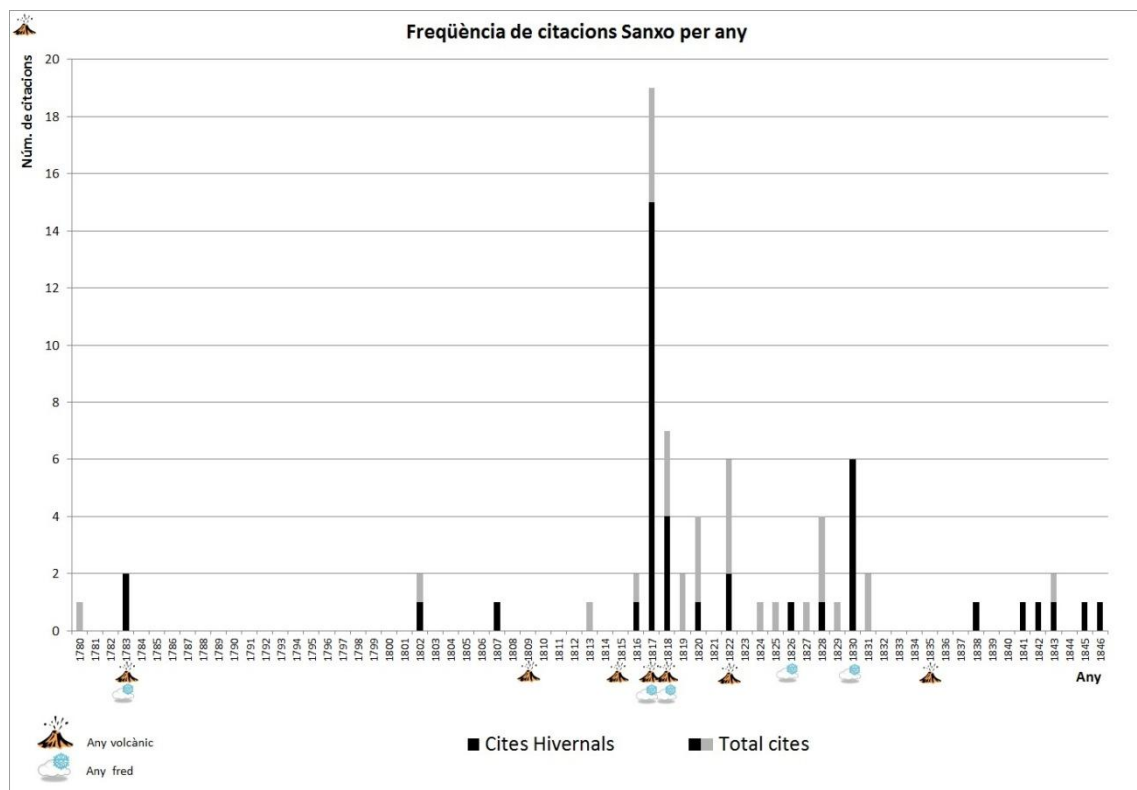

Fig. 4. Nombre de cites per anys dels manuscrits en català (Sanxo c 1822) i castellà (Sanxo c1845). Les cites hivernals inclouen les dels mesos de novembre a març inclosos així com les de les espècies estrictament hivernals. S'indiquen els anys freds que consigna Sanxo (dibuix de núvol), i els anys d'erupcions volcàniques explosives (dibuix de un volcà) amb VEI de 5,6 o 7, i que d'acord amb els especialistes varen tenir conseqüències climatològiques globals a la Terra. Figura elaborada per Ricard Borràs i Xavier Ferrer

1830, *hivierno de los mas frios comparecieron muchas grayas en Menorca* i –“el febrer de 1830 mataren un flamenc jove”-. Amb referència als voltors recull Sanxo: *En el riguroso Invierno de 1830 se vieron cuatro o cinco grandes aves de la grosaria de una oveja lo que es de presumir eran de estos Buytres, que pastoravan y no pudieron matarlos.*

Les explosions volcàniques i la presència d'ocells rars a Menorca

Els patrons de la relació entre vulcanisme i clima no són sempre clars però si que les erupcions volcàniques explosives grans amb un VEI (*Volcanic Explosivity Index*) igual o superior a 4, sembla que tenen un paper important en el clima. Les erupcions explosives escupen a la troposfera aerosols amb entre d'altres, compostos de sofre que romanen a l'estratosfera entre dos i tres anys. Les erupcions explosives amb molts aerosols de sofre en combinació amb un nombre baix de taques solars tenen efecte sobre el clima produint un refredament general de la temperatura de la terra. Els efectes temporals sobre el clima son diversos en funció del temps transcorregut des de l'erupció i també variables depenent de la regió geogràfica. En alguns casos poden causar efectes fins a cinc anys posteriors a l'erupció explosiva i més habitualment entre mig any i dos anys.

Els efectes dels volcans sobre els ocells de Menorca, els hipotetitzo en base a la coincidència cronològica de les erupcions molt violentes i intenses amb les observacions hivernals d'ocells que Sanxo considera llavors como a rars a la illa i que relaciona amb hiverns durs. Basant-me en diferents fonts i cenyint-me ens erupcions amb VEI de 5, 6, o 7, els episodis eruptius explosius més importants a la terra durant la vida de Josep Sanxo, foren majoritàriament cinc: 1783 els volcans Lakagigar i el Grimsvotn tots dos al sud d'Islàndia; 1809, un volcà (o volcans) desconeguts ; 1815 el Tambora a Sumbawa (Indonèsia); 1822 el Galunggung a Java occidental; i al 1835 el Cosiguin (Nicaragua). A Menorca la correspondència entre cites d'ocells (taula 1) i erupcions són molt clares en tres casos (vegi's la figura 4); 1783, 1815-1818, i al 1822. Els gràfics del NOAA (*National Climatic Data Center*) *Paleoclimatology* permeten deduir que a més dels anys comentats més amunt durant la vida de Sanxo hi va haver períodes volcànics no tant forts cap a 1833-1836 i després ja molt menys cap a 1840-43. En el darrer període Sanxo coincideix en recollir 3 citacions hivernals de 3 anys (1841, 1842, i 1843) encara que ignorem si de forma directa o indirecta els volcans estaven darrere.

L'any de 1783, el volcà Lakagigar (conegut també com a Laki) inicià una erupció potentíssima el 8 de juny i fins el febrer de 1784 continuà emetent a

l'atmosfera gasos verinosos de diòxid de sulfur amb un VEI de 6 . Aquest mateix any i pertanyent a la mateixa fissura volcànica entrà en erupció també el volcà Grimsvotn amb un VAI de 4 i amb un altre VEI de 4, el Mont Asana (illa de Honshu, a Japó). Es considera que l'erupció del Lakagigar ha estat la que ha causat més morts humanes en els temps històrics. També l'any 1783 i l'hivern 1783-1784 foren considerats com molt severos a tota Europa. El prevere Sanxo, va recopilar informació sobre la primera meitat del XIX, però també registrà tres citacions del XVIII dues de les quals corresponen a l'hivern 1783-1784. Malgrat que en Sanxo llavors era un infant, la potència de l'hivern fou tant gran així com l'arribada d'ocells rars, que uns quants anys després encara pot recuperar testimonis faunístics del moment. En Sanxo escriu “*en el riguroso invierno de 1783, alguno de los animales más raros e incógnitos en la isla comparecieron llevados como se cree del gran frío y temporales recios*”. Un dels exemplars era un subadult de mascarell (*Sula bassana*) i l'altre un ànec bec de serra (*Mergus*). En la actualitat solament *Mergus serrator* hiverna (escàs) a Menorca, però amb les grans fredorades a tot Europa en el 1783 no es pot descartar que arribés a l'illa aquesta i/o alguna altre espècie de *Mergus*.

El període volcànic de 1815 a 1819 ha estat el més important a la Terra almenys en els darrers 300 anys i sobretot es vincula amb les erupcions del Tambora, iniciades el 1812 i que de forma episòdica s'allargaren fins el 1819. La erupció explosiva del Tambora més forta i devastadora succeí entre el 10 d'abril i el 15 de juliol de 1815, amb un VEI de 7 el màxim i únic cas d'aquesta magnitud constatat a la Terra. Els seus efectes s'allargaren diversos anys posteriors, produint per exemple el famós “any sense estiu” en el 1816. A més de les conseqüències en els anys posteriors a la explosió del 1815 del Tambora s'hi afegiren en el 1817 l'erupció explosiva amb un 4 de VEI, del Raung (a Java oriental) i en el 1818 amb un altre 4 de VEI, la del Colima, en la meitat meridional de Mèxic. Així entre el 1815 i el 1818 hi hagué canvis climatològics importants i per tant amb repercussions evidents en el mon ornitològic mediterrani . En el cas menorquí “l'any sense estiu” (1816) no es manifestà gaire en els ocells; Sanxo no esmenta res de l'estiu mentre que de l'hivern recull solament la citació de un “*valencià*” que per la descripció no és cap ràlid rar sinó una simple polla d'aigua. En canvi els dos anys posteriors clarament presenten el pic de les citacions hivernals (taula 1); 15 en el 1817, i 4 en el 1818. En efecte el 1817 és l'any amb més citacions i del qual escriu Sanxo: “*per ventura en lo any 17 tant famos per las neus y lo terrible hivern, no se veren alguns animals raros, y que quisá ja may no se veurán, y mes: de tems, a, tems no se veuen venir de passada en esta isla ausells*

inconeguts, y de parts distans?. La alta freqüència del 1817 s'explica però en la coincidència dels grans freds i molts ocells hivernals, amb una dedicació important del temps del prevere a escriure la seva crònica ja que explica dades concretes de l'oreneta (oronella) que no te cap relació amb els freds. En el 1817 en Sanxo descriu la captura de un exemplar de corbmarí: "*Los pits eran blanchs y negras tot lo demás negra: la coua la tenia com un corp de terra, el bec tenia 3 pulsadas, el Demunt era negra fet ab ganxo, el devall del coll color de cel mort*"(fig.2). Aquesta descripció concorda amb un corb marí gros de la subespècie *Phalacrocorax carbo maroccanus* o de la *P.c. lucidus*, ambdues subespècies distribuïdes en el del NO africà. Aquesta captura posa de manifest que llavors a Menorca no solament aparegueren espècies eurasiàtiques sinó també de l'Àfrica noroccidental. Altre aquàtica interessant és la que Sanxo anomena com *Agró color de Cel. Tampoco tiene nombre propio, y le he puesto el precedente, a motivo de su color Ceruleo. Es muy raro, y solamente tengo noticia de que en 1817 se mató uno de estos individuos. Comparece este animal en hivierno (...). Tenia este animal quasi toda la parte superior de color azul, y en la parte inferior desde el pico hasta la cola tenia una faxa roxa*. L'expert en rareses Ferran López, argumenta que la correspondència científica actual seria l'espècie *Egretta tricolor*. Les seves raons es basen principalment en el fet "*de tenir una "faxe roxa" entre el bec i les parts inferiors, propia d'aquesta espècie en els exemplars adults. A més, el fet que mencioni casi toda la parte superior de color azul "encaixaria més com a Egretta tricolor que no pas E. caerulea que és totalment blava"*. Les dues espècies americanes són molt rares a Europa, encara que globalment hi ha més citacions de *E. tricolor* i en concret existeix una citació de fa pocs anys a les illes Canàries mentre *E. caerulea* és molt més rara. També en el 1817 el prevere dona registres de ànecs diferents del collverd que agrupa dins el nom "rabassot", un terme que en la actualitat a Menorca designa a l'ànec *Aythya ferina*. En efecte, en Sanxo escriu: *Rabassot, morillon. Esta anada no es de las mas comunes pero es conocida, pues en 1817 se mató una con la cabeza color de hollín, el pico corto y negro, el pecho blanquesino, el cuello, y esquina algo roxo, extremesclado de claro, y vermejo: las alas algo roxas, y en la mitad de ellas entremesclado estan algunas plumas negras*. Puntualitzem que el prevere el mot català "esquena" el traduïa al castellà com a "esquina". Els trets que descriu el prevere podrien correspondre a un juvenil de l'ànec glacial *Clangula hyemalis*. En les fugues de saó de la major part d'aquàtiques, a les nostres latituds predominen els juvenils. Aquest ànec de distribució circumàrtica en la actualitat és accidental a Balears. Altre ànec l'anomena Sanxo *Rabassot pintat* i diu:

*este Anada sauvatxa es molt rare en Menorca, y venen molt pocas, en la entrada del Invern. Abiten los paraxas de aguas de la Albofera & son mes petits que las anadas, pero son plumatxa es ermos, entremesclat de negra, blanch, vert clar mesclat ab una color de foc, y de color de belete. Lo bec, y camas grogas. En 1817 se veu un en la plasa. Sobta l'expressió "color de belete" que imagino originada pel mot francès *belette*, corresponent a la fura o la mostela i per tant es tracta de un color de la gamma dels bruns. Es curiós per tal com en Sanxo dominava la llengua i en altres espècies parla de color bru, castany o pardo; ¿perquè aquí utilitzà el *color belete* (*beleta* en el seu manuscrit castellà)? En aquest cas sembla clar que es tractava de un mascle de l'ànec mandarí (*Aix galericulata*) per el color de les potes, el "color de belete" dels costats, el color verd del dors amb les grans terciàries vermelloses que sobresurten del cos i que podrien correspondre perfectament al "color de foc" de Sanxo. L' ànec mandarí és originari de Japó, Manxúria i Korea, i el seu limit occidental d'hivernada és la Índia, però per la seva bellesa sempre ha estat un habitual en les col·leccions zoològiques vives privades i públiques. Per tant el registre menorquí, indica que ja llavors aquest ànec donava citacions d'exemplars escapats de captivitat (segurament de països transpirinencs) com passa en la actualitat a Europa.*

En el 1818, s'arrossegaven encara els efectes del Tambora als que s'afegí els de l'erupció del Colima. La descripció que Sanxo fa de un còrvid (*Cornella ab Collai blanch*) capturat el 1818 podria correspondre a un *Corvus monedula soemmerringii* per el collaret blanc. Aquesta subespècie viu a Finlàndia, Rússia i Europa Oriental i per tant indicadora dels efectes de les fredorades a Europa que arrosseguen cap al sud subespècies nòrdiques hivernants habituals més septentrionals.

L'any 1822 fou també important ja que coincidiren una explosió eruptiva molt forta, al Galunggung (Java) (VEI de 5) amb una altre del Mont Usu (illa de Hokaido al Japó) amb un VEI de 4. Aquest any volcànic s'hi reflectí a les cròniques ornitològiques de Sanxo en la presència de una merla de pit blanc (*Turdus torquatus*) probablement un exemplar de primer hivern; "*Tord-ab collar blanc. Es raro y mataron uno en 1822. (...) Es color de orin y las extremidades de las plumas blanquesinas, en la garganta tiene un medio circulo blanco sobre negro, el pico negro, y la cola larga. Viene en Otoño, y se va en la primavera*". Altre citació interessant és la que Sanxo descriu com a: *En noviembre de 1822 mataron un individuo, que era el Monti-fringilla, fringilla montana de los Latinos y Lineo, el pico inferior amarillo hasta la punta, y la parte superior negra, la parte superior del cuerpo como el Sullara[Emberiza calandra], los costados del pecho. L' expert F. López l'asimila a *Emberiza rustica*, un ocell de distribució nòrdica*

eurosiberiana força rar aquí però amb algunes citacions a la Península.

Curiosament no hi ha cap recull de citacions del prevere corresponents a les erupcions explosives del Cosiguina en el 1835 (un 5 de VEI) i les del volcà desconegut de 1809 malgrat que aquest darrer tenia un índex VEI de 6, és a dir tant potentíssim com el Lakagigar. Especulem que és molt probable que fossin uns anys on el prevere no recollís informació ja que no registra citacions estivals o primaverals tot i que també podria haver estat que a Menorca no es notaren els efectes. D'altra banda, sembla clar que les cròniques del prevere Sanxo han servit per a determinar els anys de dedicació a escriure els manuscrits i alhora palesen com una erupció tropical a més de 12.500 km pot manifestar-se en onades de freds europees i arrossegar ocells rars o poc habituals a la menuda illa de Menorca. Voldria finalitzar el meu treball, amb la paraula del propi Josep Sanxo i Sanxo en aspectes relatius a la caça i la conservació dels ocells. És comprova clarament com les expressions "políticament correctes" han anat variant en el decurs dels anys.

Ull de Bou ab cresta-(...) Este Ull de bou la primera vegada que se ha vist en la Isla fonch este matex any 1817, en terras de Binixicas, habitantien los matexos paratxas que los comuns ulls de bou, y buscarets. Fonch tant reperat este animal per la sua polida cresta, que per la sua novedad y raredad se feu las diligencias de matarló, pero no fonc posible agafarló.

[Fragment de la Introducció]: *La Caza que gustos nos contenta, que hambrientos no sacia, que glotonos no satisface, que enfermos no sustenta? Es verdad, que veo las aves carnieras que devoran los mas presiosos pollos, que sacrifican la mas util caza; que los Gorriones y otros graniboros destruien los graneros, y otras plantas necesarias; que las Cigoñas, Anadas y Garzas Reales consumen y destruyen los lagos mas bien poblados de peses. Pero, nos olvidaremos de que los primeros preservan de la mayor multiplicacion de diferentes aves? Pasaremos en silencio que las segundas persiguen, y destruyen una infinidad de insentos que infectarian el ambiente, y destruirian muchas plantas, y frutas? no concideraremos que los ultimos llevan con sus pies de un lago, a, otro, muchas crias, pegandose a ellos sus [h]Juevos? La trista Oliba, y espantoso Musol, por ventura no extermina de la superficie de la tierra una multitud de ratones, lagartos, y otros asquerosos animales, que tanto daño causan?.*

Agraïments

En Jordi Lleonart ja en el 2009 em va aixecar la llebre de la potencial relació de les citacions d'ocells al 1817 amb l'erupció del Tambora, mentre en Josep Maria Camarasa i el finat Josep Miquel

Vidal facilitaren la feina per a poder estudiar la Història Natural de Menorca del prevere Sanxo. L'amic i corresponsal menorquí Ricard Borràs m'ajudà en el gràfic principal de l'article. També Alex Aguilar, Ferran López, David Bigas, Jordi Muntaner i Joan Mayol han contribuït en la construcció d'aquesta aproximació d'acció global (tectònica) amb conseqüències locals (ornitològiques).

Bibliografia

- Sanxo J. circa 1822. *Ensayo de una Historia Natural de Menorca. Conteniend los dos reynes Animal y Mineral*, Manuscrit de una biblioteca particular menorquina. Inèdit.
- Sanxo J. circa 1845. *Memoria para la Historia Natural de la isla de Menorca compuesta por el Dr. Josep Sancho Pbro. y Beneficiado de la Parroquia de la Junta de Mahón. Tomo 2º. Contiene las aves.* Año 1822. Manuscrit de la biblioteca del seminari de Ciutadella (Menorca). Inèdit
- Camarasa, J.Ma 2014. Els manuscrits de Josep Sanxo sobre la història natural de Menorca i les seves fonts. *Randa* 72: 97-110
- Ferrer, X. & Muntaner, J. 2014. Els ocells a la història natural de Menorca del prevere Josep Sanxo i Sanxo (1777-1847). *Randa* 72: 111- 143.
- Muntaner, J. i Congost, J. 1979. Avifauna de Menorca, *Treb. Mus. Zool. Barcelona* 1: 1-173.
- Martínez, C., Ferrer, X., Borràs, R., Christel, I. i Cama, A 2013 . : Records of Great Bustards Otis tarda in the Balearic Islands during the 19th century. *Revista Catalana d'Ornitologia* 29: 70-74.